

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 903(477.87)

ВЕРХНЄ ПОТИССЯ ЯК РЕГІОН КОНТАКТІВ ДАВНІХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КУЛЬТУР І ЦИВІЛІЗАЦІЙ

Пеняк П. С. (Ужгород)

Статтю присвячено стародавній історії Верхнього Потисся як контактної зони культурного обміну між Центральною, Східною і Південно-Східною Європою. Як свідчать археологічні джерела, для окремих періодів історії регіону характерними були пам'ятки з елементами південних, західних і східних впливів. Багатство цієї території артефактами стародавніх племен та етносів дає можливість повною мірою відтворити процеси історичного розвитку людського суспільства.

Ключові слова: Верхнє Потисся, етнос, поселення, курган, контакти.

Як відомо, Верхнє Потисся – це регіон Центральної Європи, обмежений Східними (Українськими) Карпатами, а з півдня – Трансільванськими Альпами (Бая-Марські рудні гори). Із заходу воно захищене Татрансько-Гемерською височиною, з півночі – Beskidami, з північного сходу – Полонинськими Карпатами. Його рівнинна частина представляє собою другу терасу Тиси та її численних приток (Іза, Тересва, Терєбля, Боржава, Бодрог, Красна, Самош, Тур, Ботар та інші).

Це область не тільки чудової і неповторної природи, але й прадавньої історії та культури. Вигідне географічне розташування у північно-східній частині Карпатського басейну, наявність прохідних перевалів зробили регіон своєрідним містком між Центральною та Східною Європою. Як встановлено численними дослідженнями, для значних періодів історії притаманними були пам'ятки з елементами південних, західних і східних впливів. Багатство цієї території артефактами давніх племен і народностей, які мешкали тут у найдавніші часи, свідчить про його значення для відтворення процесів історичного розвитку людського суспільства.

Метою статті є спроба висвітлення проблеми походження, історичної долі, етнічного обличчя та характеру взаємозв'язків носіїв різних археологічних культур на теренах Верхнього Потисся.

Природна замкнутість регіону обумовила культурну своєрідність і єдність, відмічену археологами вже в період палеоліту. Матеріальна культура раннього і середнього палеоліту на території Верхнього Потисся мало чим відрізняється від культур Карпатського ареалу. Як вважають окремі дослідники, деякі особливості техніки виготовлення кам'яних знарядь праці дозволяють припустити, що заселення прикарпатської зони Східної Європи відбувалося із Тисо-Дунайського басейну [30, с. 24].

Матеріальна культура пізнього палеоліту Верхнього Потисся за своїм характером входить до кола старожитностей культури Селет Тисо-Дунайського басейну. Фахівці вважають, що її носії прийшли з території Балкан, а одна з груп просунулася у верхньотиський регіон. На заключному етапі пізнього палеоліту в Карпатському басейні виникає нова культура, що бере початок у культурі Травет Східної Європи. Для неї притаманні знаряддя великих розмірів, леза, різці, скребки, пластинки з притупленим краєм [10, с. 29].

Верхнє Потисся представлене досить значною кількістю типових пам'яток мезолітичного часу. Вважається, що тут фіксується найбільше скупчення поселень цього часу в Карпатському басейні [55, с. 47-60]. Оскільки регіон розташований у географічному центрі Європи, природно, що старожитності концентрують тут риси різноманітних етнокультурних спільностей. Мезоліт Закарпаття представляють дві етнокультурні єдності. Це пам'ятки ще з деякими індексами кінця палеоліту (Кам'яниця V) і комплексами, що вже яскраво свідчать про нові тенденції, характерні для мезоліту (Кам'яниця I) [19, с. 42]. Про жвавий обмін між мезолітичними спільнотами свідчить, наприклад, те, що вироби із закарпатського обсидіану фіксуються на мезолітичних поселеннях Словаччини і Чехії [51, с. 393]. В той же час вулканічна сировина із західних територій використовувалася на пам'ятках Закарпаття [17, с. 168-175]. Основні аналоги Кам'яниці, як вважає Л. Мацкевий, розташовані в західному і східному напрямках; це засвідчує, що Карпати не були перешкодою для торгових зв'язків та обмінних операцій. Аналіз наявних фактів дозволив віднести мезолітичні пам'ятки регіону, як і на суміжних територіях, до IX-IV тисячоліть до н. е. [18, с. 32].

В епоху неоліту тут формуються землеробські культури, витоки яких слід шукати

на теренах балкано-дунайського світу. Це прискорило становлення і розповсюдження відтворюючих форм господарської діяльності. Саме тут спостерігається переплетіння культурних досягнень, набутих етнічними спільнотами Східної та Південно-Східної Європи. У період раннього неоліту (кінець VI - середина V тисячоліть до н. е.) в регіоні поширюються старожитності культури Кріш, яка представляла давню неолітичну цивілізацію Південно-Східної Європи. Вона в Карпатському басейні сформувалася у Південному Потиссі й Подунав'ї. Носії культури поширили її також на східну частину Карпатської улоговини, включаючи й Верхнє Потисся. Пожвавлення торгово-економічних зв'язків наприкінці VII - на початку VI тисячоліть до н. е. пов'язане не тільки з проникненням і розповсюдженням у Тисо-Дунайському басейні культурних імпульсів із балкано-егейського ареалу, але й з появою нових груп населення, які прийшли із Подунав'я. Просуваючись вгору долиною Тиси, вони стали засновниками відтворюючих форм господарської діяльності і носіями культурних досягнень балканської неолітичної цивілізації.

В середньому неоліті у Верхньому Потиссі поширюється культура лінійно-стрічкової кераміки. Її становлення пов'язане з епохою середнього неоліту, коли у Східній Угорщині та Південно-Східній Словаччині утворюється культура Бюкк (буковогорська), носії якої підтримували тісні контакти з племінним світом Тисо-Дунайського басейну. На північному сході, в Закарпатті, вони контактували з носіями культури мальованої кераміки, займалися мотичним землеробством і скотарством. Високоякісні глини, що зустрічаються скрізь у Карпатах, дозволили оволодіти виробництвом столового і кухонного посуду, розмальованого чорною та червоною фарбами. Культура мальованої кераміки відома також у північно-східній частині Угорщини, Східній Словаччині, південних передгірних районах Польщі [54, s. 57]. Її носії, згідно з археологічними даними, проникали у гірські долини, де займалися землеробством, скотарством, полюванням [54, s. 58].

Пізня доба неоліту Закарпаття представлена культурою Полгар, яка у Верхньому Потиссі об'єднала кілька груп і культур. Сюди віднесено, наприклад, поселення у Дерцені, Запсоні, Великій Паладі, які датуються часом приблизно 4000 - 3700 / 3600 років до н. е. і представляють артефакти групи Тиса. Чеські та словацькі вчені вважають, що буковогорська культура послугувала генетичною основою тиської. Її пам'ятки виявлено в долинах верхньої та середньої течії Тиси та її приток [54, s. 62-63]. За розміром поселення невеликі, з наземними житлами або напівземлянками,

заглибленими в землю, а також у м'яку скелясту породу, прямокутної або овальної форми (20-30 м²) [4, с. 27-41]. Посуд з моно- і поліхромним розписом, а сама композиція візерунків подібна до ранньотрипільської культури Прикарпаття початку III тисячоліття до н. е. [11, с. 13; 31, с. 59-79].

На рубежі III-II тисячоліть до н. е. ускладнюється етнокультурна карта Карпатської улоговини. Причиною цього була постійна міграція племен, у тому числі і в Потиссі. Сюди прийшли, наприклад, носії культури шнурової кераміки, і, можливо, племена трипільської культури, які проживали у Прикарпатті. Заключний етап полгарської культури пов'язується з бодроккерестурською групою, яка в основному поширена у Верхньому Потиссі. Із часів її існування розпочався процес більш прискороного розвитку мідноливарної справи і застосування в господарській діяльності мідних знарядь і прикрас. Як вважається, вони потрапляли до населення Українських Карпат із трансільванського та словацького металургійних центрів [37, s. 71-72]. За формою і технікою виготовлення металічні вироби Верхнього Потисся мають багато спільного з виробами трансільвансько-балканського металургійного центру.

На кінець доби енеоліту у Верхньому Потиссі припадає поширення баденської культури. Як показали дослідження, територія Закарпаття виявилася найбільш північно-східною межею культури. За останні два десятиліття в краї стало відомо ряд пам'яток: поселення в Берегові (урочище Буча), Мукачево (Мала гора), Осій (урочище Чищаник), Пийтерфольо (урочище Браунтог), Великі Лазі (урочище Ставлінець), Малі Геївці. Основним критерієм для виділення цієї культури послугувала кераміка, орнаментована врізним орнаментом, штампованими вдавленнями та пластичними валиками-канелюрами.

На думку Е. Балагурі, культура Баден припиняє своє існування з проникненням у східну частину Тисо-Дунайського басейну скотарських племен із Північного Причорномор'я [5, с. 68]. Їхня роль у формуванні ряду культурних та етнічних спільнот епохи ранньої бронзи, як вважають дослідники, могла бути значною [22, с. 14]. У переселенському русі брали участь і балканські племена, що проникли в Подунав'я й на територію сучасної Румунії, а також носії культури шнурової кераміки. Результатом цього була поява окремих культур бронзового віку – Ніршег, Мако, Вучедол.

Досить складним є питання походження та історичної долі носіїв енеолітичних культур Закарпаття, оскільки наявного матеріалу для його вирішення недостатньо. Тут потрібно враховувати, що наступна епоха – доба бронзи –

формувалася не без участі культур жителів Карпат. На цей період ускладнюється етнокультурна карта карпатського ареалу, в чому певну роль відіграли прийшли племена. Їхній рух став особливо інтенсивним на рубежі III-II тисячоліть до н. е. З півдня, з Балкан у Тисо-Дунайський басейн вклинилося населення з розвиненим орним землеробством, знанням бронзолivarної справи, керамічного виробництва. Зі сходу, зі степових районів Північного Причорномор'я прийшли носії ямної культури [4, с. 32]. З Прикарпаття вклинилося строкате в етнічному відношенні населення, яке, рятуючись від загрози носіїв ямної культури, рушило через карпатські перевали на захід. Із Західної Європи у середньодунайську низовину посунули носії культури лійчастого посуду [23, с. 50, 51, 58; 37, s. 85-93; 49, s. 14-17]. Прийшло населення, яке опинилося в чужому середовищі, намагалося асимілювати автохтонне населення або саме зазнавало асиміляції. Частина ж населення Карпатського регіону, втікаючи від пришельців, відійшла у важкодоступні лісисті райони [46, s. 105-109].

Проживаючи в зоні контактів різних культурно-етнічних спільнот, населення Верхнього Потисся брало безпосередню участь в історичних процесах, які відбувалися в епоху бронзи у Східній та Центральній Європі. Протягом раннього періоду епохи бронзи в регіоні поширюються старожитності культури Ніршег-Затін. Вона сформувалася в північно-східній частині Карпатської улоговини, а її кордони доходять до передгірних районів західної частини Закарпаття. Тільки бронзові речі, зброя, прикраси свідчать про її належність до раннього бронзового віку. Вона прийшла на зміну баденській культурі, й тому її вплив відчутний у першу чергу на керамічному матеріалі. Краще вивчено кераміку, орнаментовану глибоковрізними лініями, інколи заповненими білою пастою. Кухонна кераміка прикрашалася наліпними валиками, розчленованими заціпами або нарізками [46, s. 62-64]. Як вважають вчені, вона дає можливість прослідкувати зв'язки носіїв культури Ніршег із племенами культур Мако і Вучедол. На східнобалканські зв'язки вказують одноручні глечики з високою шийкою, амфори з двома ручками, миски на піддоні [10, с. 64].

Синхронно з культурою Ніршег-Затін на території Східної Словаччини і Закарпаття існувала культура східнославацьких курганів, найхарактернішою ознакою якої вважаються поховальні споруди – курганні насипи, в яких небіжчики лежать на правому або лівому боці у скорченому вигляді. Беручи до уваги кількість поховальних пам'яток, залишених носіями культури на території Східної Словаччини і в південно-західній частині Закарпаття, можна

допустити, що тут проживала невелика група населення, яка належала до індоєвропейського масиву. Як вважав Е. Балагурі, у зв'язку з рухливим способом життя окремі групи скотарів мігрували із гірських районів Сану і Дністра на захід у східнославацькі й закарпатські землі, а потім і в долини гірських річок. Прийшло населення спочатку встановило контакти із землеробським населенням культури Ніршег, а потім асимілювалося у місцевому середовищі [5, с. 84].

У південно-східній частині сучасного Закарпаття зафіксовані старожитності культури Отомань. Наприкінці раннього періоду бронзи (XVII-XVI століття до н. е.) носії культури просунулися із північно-західних районів Трансільванії в долину середньої та верхньої течії Тиси, зайнявши і територію, населену племенами зокської культури. Її пам'ятки вкривають майже всю північно-східну частину Тисо-Дунайського басейну [36, s. 57]. Носії культури стали каталізатором багатьох культурних традицій і досягнень – як місцевих, так і балкано-егейських. Розпочався регулярний обмін між Східною Європою, Прибалтикою, Балканами і Тисо-Дунайським басейном. Процес переплетіння культурних течій сприяв швидкому засвоєнню отоманцями багатьох надбань того часу (віз, пересування на колісницях, рільництво, гончарна справа, кам'яне будівництво). Як вважав Е. Балагурі, носії культури перебували в тісних зв'язках із оточуючими племенами епохи середньої бронзи карпато-балканського ареалу. Ці контакти прослідковуються в зоні формування комарівсько-гшинецької культури, носії якої заселили територію від Одера до Дніпра [3, с. 10].

В ареалі культури Отомань розташований трансільванський металургійний центр; з нього бронзові вироби експортувалися носіям сусідніх культур, у тому числі і в гшинецько-комарівську етнокультурну спільність. Про це свідчать, наприклад, знахідки намиста з кургану № 8 Комарівського могильника, яке складається із золотих і срібних колечок, бляшок, підвісок, браслетів зі спиральними кінцями, очкоподібних спіралей і булавок із ромбічним щитком [56, с. 64-69].

Остання чверть II тисячоліття до н. е. у Верхньому Потиссі і східнокарпатському регіоні характеризується подальшим становленням продуктивних сил і виробничих відносин. У цьому процесі провідну роль відіграла бронзова індустрія. Наприкінці II тисячоліття до н. е. балкано-карпатський металургійний осередок досягнув найвищого розквіту [5, с. 243]. Зміни відбулися й у суспільно-політичному житті. Із заходу у східну частину Тисо-Дунайського басейну почали проникати носії культури курганних поховань. Під тиском

останніх почалася міграція і осідлих племен (культури Дюловаршанд, Перьямош та інші). Міграційна хвиля охопила й Верхнє Потисся, куди, поряд з іншими племенами, із Трансильванії під тиском населення культури Ноа перемістилася частина носіїв культури Вітенберг [41, s. 79]. У результаті місцеве отоманське населення зазнало ряду змін і сформувало своєрідну культуру, відому під назвою Станово. Вона продовжувала зберігати традиції вітенбергців як у поховальному обряді (трупоспалення), так і у виготовленні глиняного посуду (черпаки, вази, миски, урни) з відповідною орнаментациєю [1, с. 384]. Картографування бронзових скарбів дозволило визначити шляхи обміну між станівським населенням і племенами Прикарпаття. Концентрація скарбів спостерігалася у північній Трансильванії, північно-східній частині Саболч-Сатмарської області Угорщини і вздовж річки Латориці у напрямку до Верецького перевалу [2, с. 10-11].

Завершальна фаза бронзового віку – це період загострення етнічних і міжплемінних відносин, що пов'язані насамперед із пересуванням племен на Балкани, Причорномор'я. Результатом цих подій стали процеси інтеграції і диференціації племен і формування окремих етнічних спільнот, якими стали фракійці, іллірійці, кельти, що зіграли важливу роль в історії Центральної Європи. У сучасній археології панівною є думка про те, що станівці на пізньому етапі свого розвитку (старожитності групи Беркес-Демечер, Лепуш I, Дравці, Медведівці) брали певну участь у формуванні і становленні культури Гава кінця II - початку I тисячоліть до н. е. [32, s. 25-26]. Нові дані, отримані під час розкопок поселень Невеленфолу, Медведівці, Олешник, Дерцен, Баранинці, могильників Лепуш, Копчани, дозволяють прослідкувати переростання ряду елементів культури Станово в культуру Гава (обряд трупоспалення і збереження праху в урнах, банкоподібні горщики зі слідами розкосів, корчаги з циліндричною шийкою, миски із загнутими до середини краями). Вона сформувалася у Верхньому Потиссі як результат синкретичних явищ культурних елементів (Піліні, Отомань, Станово), характерних для Тисо-Дунайського басейну.

Археологічні джерела свідчать про важливі історичні події, які відбувалися наприкінці II - на початку I тисячоліть до н. е. у Верхньому Потиссі. Із заходу на схід, із Задунав'я, починають просуватися споріднені іллірійцям носії культури полів поховань [12, с. 139-153]. З півдня на північ, із Подунав'я, проникає нова хвиля фракійських племен. У Північному Причорномор'ї активізуються кіммерійці, які з'являються в Карпатському

басейні, про що свідчать деталі кінського спорядження і зброї. З території Південної Польщі просунулися носії лужицької культури. Носії культури Гава зазнавали постійного тиску з боку сусідів, що й послугувало причиною будівництва ряду городищ. До таких, наприклад, належать Шелестівське, Арданівське, Невицьке, Стремтура, Мала Копаня, Солотвино. Із Потисся носії культури Гава просунулися на схід у Пруто-Дністровський басейн і утворили старожитності типу Голігради (XII-X століття до н. е.).

У XII-IX століттях до н. е. досягає найвишого розквіту верхньотиський металообробний центр, який став зв'язуючою ланкою між металургійними центрами Трансильванії та Словаччини. Майстерні, які виготовляли бронзові глечики, ситули, мечі, розташовувалися в районі Тиси, тимчасом як Трансильванія спеціалізувалася на виробництві сокир-кельтів [26, с. 22]. Вироби трансильванського типу (зброя, кельти, прикраси) розповсюджувалися до Одеру і басейну Ельби. Із останнього гавські майстри отримували олово, а із Прибалтики – янтар. Із балканського світу у східнокарпатський ареал потрапляло фаянсове намисто єгипетського і грецького типів і намисто зі скляної пасті [5, с. 333].

На території Закарпаття, як вважає Й. Кобаль, відомо понад 20 металевих виробів, форма і орнаментация яких не властиві місцевій металообробці і які за своїм походженням пов'язуються із трансильванськими та північно-причорноморськими бронзоліварними осередками [13, с. 73]. Окремі з них належать до раннього та середнього бронзового віку, а основна маса – до пізнього. Це бойові сокири, кинджали, кельти, серпи, шпильки, браслети. На думку дослідника, частина речей ідентична тим, які побутують у Трансильванії та Північному Причорномор'ї, однак більшість з них несе на собі певні типологічні і стилістичні особливості, що свідчить про їх місцеве виробництво при очевидних східних впливах, а особливо це добре прослідковується на окремих типах кельтів, кинджалів, браслетів [13, с. 73]. Як вважає Й. Кобаль, виробництво та поширення предметів східного походження на Закарпатті належить до пізнього бронзового віку, коли прослідковуються особливо тісні контакти між населенням верхньотиського регіону, з одного боку, і жителями Північного Причорномор'я – з іншого. Про це свідчать кельти старшого семигородського типу, кельти північнопричорноморського типу, серпи з гачком, верхньотиський варіант шпильок типу Ноа, браслети з напівсферичними виступами на поверхні, окремі бронзові вироби, що прикрашені вирізаними трикутниками [13, с. 74]. Трансильванські впливи інтенсивні на протязі періодів BD-NA1, в той час як степові

посилюються у період НА1. Поява східних елементів на території Закарпаття на початку пізнього бронзового віку пов'язана з інтенсивними міграційними процесами, які охопили степові райони наприкінці XIII - на початку XII століть до н. е.

У заключній фазі культури Гава (VII - перша половина VI століть до н. е.) посилюються зв'язки з племенами лужицької культури та населенням дніпро-дністровського межиріччя. Навколо поховань у ґрунтових могильниках іноді споруджуються кам'яні кільця (Перечин), лужицькою ознакою вважається пробивання отвору в денцях поховальних урн (Великий Березний). У керамічному комплексі поширюється геометричний орнамент у вигляді трикутників та косих ліній, іноді затертих білою пастою. Окремі типи кераміки мають середньодністровське походження [27, с. 77-78]. Перераховані ознаки не фіксуються на ранніх пам'ятках гавської етнокультурної спільноти. Що стосується історичної долі носіїв культури Гава, то, як вважають Т. Кеменцеї, Г. Смірнова, Е. Балагурі, А. Мелюкова, фінальний етап культури пов'язаний із просуванням зі сходу на захід населення скіфського часу. У північно-східних Карпатах автохтонне фракійське населення перебувало під впливом етнокультурних потоків, які йшли зі сходу (Скіфія) і з заходу з ареалу кельтської цивілізації (Центральна Європа). У результаті тут сформувалася низка груп скіфського часу (черепинсько-лагодовська група), а у Верхньому Потиссі утворилася куштановицька культура [43, с. 155-169]. У ранніх куштановицьких комплексах простежуються пізньогавські впливи та впливи культури Киятичі. Також є докази про досить тісні контакти населення, яке залишило передкуштановицькі пам'ятки, з носіями словацької групи лужицької культури в період НВ3 - НС1. У скіфський час посилюються взаємозв'язки з тарнобжеською групою на південному сході Польщі [28, с. 83].

Як відомо, у VII-VI століттях до н. е. на території Східної Європи виникає велике політичне об'єднання скіфів. Хоча територія Закарпаття і не входила до нього, однак зазнала певного впливу з боку лісостепових племен межиріччя Дніпра і Дністра, просування яких на захід відбувалося під тиском скіфів. Думка про те, що частина західноподільського населення влилася у фракійське етнічне середовище і стала одним із компонентів формування куштановицької культури, знаходить все більше прихильників серед наукових кіл. Як вважає І. І. Попович, дослідник старожитностей доби заліза, куштановицька група виникла на місцевій основі культур пізньої бронзи і раннього гальштату при взаємодії скіфських, лужицьких, киятицьких та східногальштатських елементів.

Втім, впливи зовнішніх факторів не привели до зміни етнічного складу населення; воно, як і за попередньої доби, залишається північно-фракійським [28, с. 79]. Виникає своєрідний ритуал поховання: ґрунтові могильники змінюються курганами, подібно до населення Середнього Подністров'я. Кремація покійника відбувалася на місці або поза місцем поховання, кальциновані кістки, відокремлені від залишків ритуального кострища, зсипали в урни, на купки чи в ямки, над якими насипався курган.

У багатьох курганах, поряд із предметами місцевого виробництва, знаходилися речі, які з'явилися на території сучасного Закарпаття під впливом скіфської культури українського лісостепу. Як встановлено, зв'язок куштановицької культури з культурами українського лісостепового населення скіфського часу існує з VI ст. до н. е. [6, с. 151]. Поширення ранньоскіфських речей у західному напрямку свідчить не про проникнення скіфів у ці віддалені області, а про сильні культурні впливи Східної Європи на Карпато-Дунайський басейн. Це срібні скроневи підвіски, залізні мечі скіфського типу, кінська зброя тощо. В окремих курганах зустрічаються речі лужицького походження. Спільні риси для цього часу помітні і в самій кераміці (миски із загнутими до середини краями, черпаки з петельчастою ручкою, горщики з наліпним валиком), і в технології її виготовлення (пролощення, задимлення поверхні).

Серед комплексів культури зустрічаються окремі речі скіфського ювелірного мистецтва, які потрапили сюди, ймовірно, через торговий обмін. Ідеться про дві електрові бляхи зі змійними голівками на кінцях, виявлені на могильнику в Куштановицях [20, с. 139]. Східним елементом культури вважається різнокольорове пастове намисто, яке трапляється не тільки на землях Закарпаття, але й у більш західних регіонах. Картографування знахідок скіфського типу на території Чехії, Словаччини, Угорщини, Румунії, Болгарії дозволяє дійти висновку про те, що у ранньоскіфський час між населенням Карпатського басейну і лісостепової України не тільки намітилися, але й існували міцні контакти [20, с. 142; 33, с. 388-389; 38, с. 35; 53, с. 78].

Картографування куштановицьких старожитностей дозволило І. Поповичу визначити ареал їхнього поширення в межах сучасних Закарпатської та частково Івано-Франківської областей, а також Східно-Словацького краю Словаччини [28, с. 77]. Як вважає дослідник, протягом кінця VII - середини V століть до н. е. відбувається становлення куштановицької групи пам'яток. Здійснюється перехід від ґрунтових плоских могильників до курганного звичаю. Укріплені городища змінюються неукріпленими

поселеннями. З середини VI ст. до н. е. з'являються пам'ятки, в комплексах яких зустрічаються предмети, що мають аналогії у скіфській культурі. Контакти зі скіфами тривають до середини V ст. до н. е. Налагоджуються зв'язки з лужицькою культурою, а також населенням культури Вежерцуг і східногальштатською зоною Задунав'я. Спорадичними були контакти з античними містами-державами Північного Причорномор'я [28, с. 78].

Поширення звіриноного стилю у мистецтві населення Карпато-Дунайського регіону свідчить про існування майстерень, що виготовляли речі у звіриноному стилі за скіфськими взірцями, але у своїй особливій манері. Це дає підставу розглядати цю територію як своєрідну провінцію скіфського звіриноного стилю. На думку російської дослідниці О. Мелюкової, час найбільш інтенсивного виробництва і розповсюдження таких виробів тут обмежується другою половиною VI - початком чи першою половиною V століть до н. е. [21, с. 95-96]. Це був період тісних контактів між населенням Карпато-Дунайського району, з одного боку, і Північного Причорномор'я – з іншого. Джерела доводять, що з проникненням кельтів у Карпатську улоговину після їх тимчасового співіснування з місцевим населенням із середини III ст. до н. е. куштановицька група припиняє існування, відсутній приплив східноєвропейських виробів, натомість поширюється латенська культура: з'являється гончарна кераміка ремісничого виробництва, збільшується асортимент металевих виробів.

З припиненням скіфського впливу на Карпато-Дунайській басейн культурні впливи змінюються у зворотному напрямку. Латенська культура поширюється у Прикарпаття та східні райони України. Її проникнення у північно-східну частину Карпатської улоговини і в Подунав'я відбувалося наприкінці III - на початку II століть до н. е. [6, с. 162]. У східному напрямку просунулася і якась частина кельтів, які осіли на землях східніше дунайської дуги – на території Угорщини, південної Чехії та південно-західної Словаччини. Місцеве населення решти територій Карпато-Дунайської області і, зокрема, Східної Словаччини, Закарпаття, північно-східної Угорщини, північної Румунії, де присутність кельтів менш помітна, запозичили окремі елементи латенської культури і зробили стрибок у соціально-економічному розвитку, пік якого припадає на середину II ст. і продовжується до середини I ст. до н. е., коли економічний розвиток припиняється внаслідок воєнних сутичок кельтів із даками [6, с. 162].

За останні роки на Закарпатті виявлено ряд поселень (Ратівці, Дерцен, Бакта, Дийда),

зарахованих до кола латенської культури. Тут проживало місцеве населення, яке засвоїло здобутки кельтської цивілізації і продовжувало їх збагачувати. Латенська культура з монолітного явища перетворилася в різноетнічне породження. Це приклад того, коли одна культура – латенська – обслуговувала різноетнічне населення.

У результаті систематичних досліджень вченим вдалося відкрити ряд пам'яток змішаної культури, які існували в I ст. до н. е. - I ст. н. е. Вони дістали назву пам'яток кельто-дакійської культури або кельто-дакійського горизонту. Консолідація гето-дакійських племен на території сучасної Румунії приводить до повалення недовготривалого панування кельтів у Верхньому Потиссі. Згодом вони змішалися з місцевим населенням, а після розгрому даками середньоевропейського домену кельтів на Дунаї в середині I ст. до н. е. були витіснені з Карпатського басейну.

На цей час припадає загибель найбільш репрезентативної пам'ятки латенської культури Закарпаття – ремісничого центру Галіш-Ловачка [6]. Розгромивши кельтів, даки, як нові завойовники, зайняли панівне становище в регіоні, використавши при цьому більш високі культурні й технічні здобутки кельтської цивілізації. Етнополітичні зміни, які відбувалися у карпатській котловині в I ст. до н. е., пов'язуються з консолидацією на території Трансільванії гето-дакійських племен; вони завершилися утворенням політичного об'єднання під керівництвом Бурібести [42, с. 230-247]. Експансія гето-даків у Середнє Подунав'я приводить до розширення їхніх територіальних володінь і загибелі кельтських оппідумів. В останні десятиліття I ст. до н. е. відбувається послаблення політичного союзу гето-даків, а потім і його розпад. Нове піднесення Дакії припадає на другу половину I тисячоліття н. е., коли створюється держава на чолі з Децебалом.

На Закарпатті та у Східній Словаччині виникає ряд дакійських городищ: Мала Копаня, Солотвино, Іршава (урочище Будулів), Земплін. Їм притаманні як кельтські, так і дакійські риси. Численні знахідки підтверджують симбіоз цих етнічних груп [14, с. 252-256; 48, с. 207; 57, с. 841-873]. У східній частині Закарпаття засвідчено ряд дакійських поселень відкритого типу. Під впливом кельтів та античних міст-держав Північного Причорномор'я і Криму в даків відбулося становлення залізорозного, гончарського, ювелірного ремесел. Поряд із ліпним, даки засвоїли виробництво гончарного посуду, засвідчено також майстерні з виготовлення скла та скляних виробів. Археологічні дані свідчать про осідання у Верхньому Потиссі значного дакійського контингенту. В цьому проникненні В. Коти-

горошко виділяє три етапи. Перший відбувався за часів Бурбесті й пов'язується з експансією гето-даків на північ. Другий належить до середини I ст. н. е., до періоду заселення Тисо-Дунайського басейну язигами й витіснення даків у гори. Третій – кінець I - початок II століть н. е. – припадає на дако-римські війни [15, с. 123].

Як вважає В. Котигорошко, пануванню даків поклали край римляни; зокрема, Малокопанське городище загинуло внаслідок експедиції, організованої римлянами під час дако-римських війн 105-106 рр. н. е., а Солотвинське та Земплінське через ці події були залишені їхніми мешканцями [16, с. 79-80]. На думку українського археолога Л. Вакуленко, ряду словацьких вчених (В. Будінські-Крічка, М. Ламійова-Шмідлова), археологічні матеріали вказують на те, що наприкінці I ст. н. е. у карпатському регіоні з'явилися носії пшеворської культури, які мають відношення до загибелі Малокопанського городища [8, с. 119; 40, с. 245-344; 50, с. 747]. Найраніше поховання пшеворської культури на території Закарпаття зафіксоване саме поблизу Малокопанського городища, де знайдено залишки залізної кольчуги, два списи та уламок третього, дві остроги [47, с. 41, 51].

Наприкінці II ст. н. е. друга хвиля пшеворської експансії змінює етнокультурну ситуацію в Карпатському басейні; на думку дослідників, вона пов'язана з подіями Маркоманських війн (166-180 рр. н. е.) [45, с. 327-350]. Поява нового етносу фіксується керамічними комплексами поселень II-III століть н. е. (Вузлове, Матієво, Оросієво), де, поряд із місцевими, побутує пшеворський посуд і поховання зі зброєю як супроводжуваним матеріалом [15, с. 124]. Звичай класти зброю, ключі, замки, на думку російського вченого В. Седова, притаманний не для всіх носіїв пшеворської культури, а переважно для германських племен Одерського регіону [29, с. 71, 92]. Звідти відбувається переміщення населення на південний схід, у верхів'я Дністра, і на південь, у Верхнє Потисся. Словацький дослідник В. Будінські-Крічка висловив думку про те, що прийшло населення складалося з двох основних соціальних та етнічних груп: військової (вандали) і землеробсько-скотарської та ремісничої (слов'яни) [39, с. 33].

Старожитності пізнього римського часу дозволяють стверджувати, що приплив нового населення із північно-західних регіонів Європи не припиняється, про що свідчать три типи поховань: ґрунтові, представлені як урновими, так і ямними захороненнями, курганні та пошарові. Як вважає Л. Вакуленко, останній тип, зафіксований у Солонцях, став наслідком нової міграційної хвилі. Про це, зокрема, свідчить

комплекс речових знахідок, серед яких виділяються золоті, прикрашені філігранню та зерню, капсулоподібні підвіски. Їх наявність, аналогії яким відомі виключно на давньогерманських пам'ятках Балтійського узбережжя, вказує на зв'язки з Північною Європою, яка, ймовірно, і була вихідною територією для германського населення, що залишило могильник у Солонцях [58, с. 165-166].

У результаті римських завоювань місцеве населення опинилося в безпосередній близькості від кордонів імперії. Контакти носили не тільки мирний, але й воєнний характер, який знайшов своє відображення у походах на землі провінцій з метою пограбування і захоплення земель. До натиску варварів на Рим залучалися народи Центральної та Східної Європи, зокрема і племена Верхнього Потисся. Під впливом римської провінційної культури відбувалася своєрідна нівеляція культурних надбань і традицій. Разом з тим деяких спорадичних впливів місцевого населення зазнало від прийшлих племен і народів, які включилися у велике переселення народів (сармати, готи, гунни). Тут виникли соціально-економічні умови, що сприяли формуванню культури карпатських курганів. Етнічною основою, на якій сформувалася культура, було північно-фракійське населення краю, в середовищі якого наприкінці II - на початку III століть н. е. вклинюються носії пшеворської культури. Визначальною пам'яткою, яка дала змогу зарахувати знахідки першої половини I тис. н. е. до культури карпатських курганів, був курганний могильник в Ізі. Сьогодні стали відомі десятки поселень, віднесених до культури карпатських курганів (Баранинці, Берегово, Ратівці, Пийтерфолво, Паладь, Комарівці).

Курганні могильники, відкриті поблизу сіл Братово, Руське Поле, Кальник, Ключарки, Ліскове, Липча, традиційно об'єднували з курганними могильниками Прикарпаття в одну культуру карпатських курганів. Підставою для цього став аналогічний поховальний обряд, а також розташування в межах карпатського підгір'я. Однак порівняльне вивчення комплексу визначальних етнокультурних ознак, пов'язаних із побутом та ідеологією стародавнього населення, дало підстави Л. Вакуленко висловити думку про те, що Прикарпаття і Закарпаття у пізньоримський час були окремими етнокультурними областями з різним посудом, інвентарем, прикрасами. Як вважає дослідниця, поняття «культура карпатських курганів» потрібно вживати виключно для позначення прикарпатських артефактів пізньоримського часу, яких об'єднує компактна територія, поховальний обряд, керамічний комплекс та інші матеріальні ознаки [7, с. 7-9].

Й. Кобаль, аналізуючи каталог пшевор-

ських пам'яток регіону, стверджує, що в пізньоримський час, аж до середини V ст. н. е., цю територію займала пшеворська культура, яку залишили згадувані в писемних джерелах племена вандалів-астингів, причому пшеворцям належала тільки західна частина Закарпаття, тимчасом як східну займали носії культури карпатських курганів [47, s. 50]. На думку польського вченого М. Оледзького, на території Верхнього Потисся на початку пізньоримського періоду розпочалася інтеграція дакійського і пшеворського населення, що у фазі С3-D привело до формування культури Блажице-Берег [52, s. 54, 69-70]. Отже, даючи характеристику етнокультурної ситуації в регіоні, вчені так чи інакше пов'язують її з міграційними процесами та експансією пшеворських племен.

Територія верхньої течії Тиси була частиною пограничної зони, яка пролягала між імперією та варварським світом, тому її не оминули міграційні потоки, що направлялися до кордонів Риму. Після подій маркоманських війн значний вплив на загальну ситуацію в регіоні мала боротьба за Дакію після 270 р., що втягувала варварів у міжплеменні конфлікти і сприяла пересуванню різноетнічного населення. У результаті в пізньоримський час на території Закарпаття створюється нестабільна та етнічно мінлива ситуація. Археологічно це знаходить прояв в існуванні різних типів поховальних пам'яток, які не можуть бути об'єднані в одну археологічну культуру. Вчені, вивчаючи археологічні старожитності пізньоримського часу на суміжних територіях Словаччини та Угорщини, надаремно дають їм хронологічне, а не культурне визначення, наприклад, «поселення пізньоримського часу», або виокремлюють змішаний характер матеріалу [34, s. 166-171; 44, s. 90-101; 48, s. 204-207]. Кераміка, побутові речі, прикраси, виявлені в похованнях з території Закарпаття, починаючи з кінця III ст. н. е., знаходять аналогії не тільки й не стільки у пшеворській культурі, скільки у знахідках значно ширшого кола германських пам'яток. Це напроваджує на думку про те, що в пізньоримський час у Верхньому Потиссі не існувало однієї археологічної культури, а його населення становили етнічно близькі германські племена.

Гето-дакійське населення, відірване від основного гето-дакійського етнічного масиву, що проживало в безпосередній близькості зі слов'янським світом, поступово втрачало дакійські ознаки і «слов'янизувалося». В першій половині I тис. н. е. невеликі групи слов'ян проникають у Карпатську улоговину, чому не малою мірою сприяли рухи готів, гепідів, гуннське вторгнення в Центральну Європу. Значне проникнення слов'ян у Середнє Подунав'я

і Потисся припадає на середину і другу половину VI ст. В літературі висловлювалися різні думки щодо заселення слов'янами Верхнього Потисся. Так, всесвітньовідомий чеський історик та археолог Л. Нідерле вважав, що слов'яни у Карпатській котловині, в тому числі й у Верхньотиському регіоні, з'явилися в VI ст. під тиском аварів [24, с. 145-146]. Переважна більшість чеських і словацьких дослідників схилиються до думки, згідно з якою це відбулося до того, як авари з Північного Причорномор'я просунулися сюди наприкінці VII ст. [35, s. 222]. В. Седов допускає, що слов'яни прийшли у Верхнє Потисся з басейну Вісли чи Вісло-Одерського регіону [29, с. 112, 117].

У заселенні Карпатської улогодини слов'янами брали участь носії празької та пеньківської культур. Перші становили згадувані в «Історії готів» Йордана племена склавівів (західна група), а другі – антів (східна група). Верхнє Потисся, як про це говорять археологічні дані, було заселено носіями празької культури. До останньої слід віднести поселення в Берегові, Галочі, Холмоку, могильник і поселення в Ужгороді [25, с. 170]. Вони датуються кінцем V - початком VI століть н. е. і представляють найранніші достовірні слов'янські артефакти Закарпаття.

Празька культура в подальшому на території між Дніпром, Верхньою Віслою і Тисою стала підґрунтям для старожитностей VII-IX століть – культури Луки-Райковецької, пам'ятки якої поширені й на Закарпатті. Для неї притаманні наявність напівземлянкових жител зі стовповою чи зрубною конструкцією стін, печами-кам'янками, вогнищами; основним ритуалом поховання було трупоспалення, останки ховали на безкурганних і курганних могильниках. Такий спосіб поховання зберігся до XI ст., коли на зміну прийшов християнський ритуал із трупопокладенням. Саме з розповсюдженням християнства у ранньому середньовіччі, яке зіткнуло хвилі двох великих культурних сфер – візантійсько-східноєвропейської православної та західноєвропейської католицької – Верхнє Потисся стало контактною зоною культурного обміну між Центральною, Східною та Південно-Східною Європою. Ця єдність у багатоманітності зберігається до його політично-адміністративного розчленування в 1918 р. внаслідок розпаду Австро-Угорської імперії.

Таким чином, археологічні матеріали засвідчують складність процесу історичного поступу регіону, розкривають тісні зв'язки давнього населення з іншими культурами Центральної та Східної Європи, дають підстави для твердження про те, що населення регіону протягом тисячоліть зберегло свою самобутність.

1. Балагурі Е. А. Пам'ятки епохи бронзи Закарпаття / Едуард Альбертович Балагурі // Археологія Української РСР. – Т. 1. – К., 1971. – С. 373-385.
2. Балагури Э. А. Роль карпатских перевалов в связях населения Тисо-Дунайского бассейна и Восточной Европы во II тыс. до н. э. / Эдуард Альбертович Балагури // Проблемы эпохи бронзы юга Восточной Европы: Тезисы докладов. – Донецк, 1979. – С. 9-12.
3. Балагури Э. А. Истоки формирования славянской культуры на территории Северо-Восточных Карпат / Эдуард Альбертович Балагури // Труды V Международного конгресса археологов-славистов. – Т. 4. – К., 1988. – С. 9-12.
4. Балагурі Е. А. Заселення та етнокультурні процеси в Українських Карпатах (1 млн. років до н. е. - початок I тис. н. е.) / Едуард Альбертович Балагурі // Українські Карпати. – Ужгород, 1993. – С. 27-41.
5. Балагури Э. А. Население Верхнего Потисья в эпоху бронзы / Эдуард Альбертович Балагури. – Ужгород, 2001. – 392 с.
6. Бідзіля В. І. Історія культури Закарпаття на рубежі нашої ери / Василь Іванович Бідзіля. – К., 1971. – 182 с.
7. Вакуленко Л. В. Етнокультурна ситуація в Українських Карпатах у III-IV ст. н. е. / Ліна Васи́лівна Вакуленко // Сто років вивчення культур полів поховань на Україні: Тези доповідей семінару. – К., 1999. – С. 7-9.
8. Вакуленко Л. Міграційні процеси на території Українського Закарпаття в першій половині I тис. н. е. / Ліна Вакуленко // Матеріали угорсько-української наукової конференції «Угорщина та Київська Русь: історія, політика, культура». – Ужгород, 2001. – С. 117-134.
9. Гладылин В. Н. Ашель Центральной Европы / Владислав Николаевич Гладылин, Валерий Иванович Ситливый. – К., 1990. – 268 с.
10. Древняя история Верхнего Потисья. – Л., 1990. – 193 с.
11. История Венгрии. – Т. 1. – М., 1971. – 364 с.
12. Кеменцеи Т. Предскифская эпоха в Восточной Венгрии / Тибор Кеменцеи // Археология Венгрии. Конец II тыс. до н. э. - I тыс. н. э. – М., 1986. – С. 139-153.
13. Кобаль Й. В. Східні елементи в археологічних культурах бронзового віку Закарпаття (за матеріалами скарбів) / Йосип Васильович Кобаль // Тези доповідей народознавчої конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Михайла Лучкая. – Ужгород, 1988. – С. 73-74.
14. Котигорошко В. Г. Малокопанское городище рубежа нашей эры в Закарпатье / Вячеслав Григорьевич Котигорошко // СА. – 1984. – № 1. – С. 252-256.
15. Котигорошко В. Г. Этнокультурная принадлежность населения Верхнего Потисья рубежа - первых веков нашей эры / Вячеслав Григорьевич Котигорошко // Труды V Международного конгресса археологов-славистов. – Т. 4. – К., 1988. – С. 121-126.
16. Котигорошко В. Г. Фракийцы Верхнего Потисья (III в. до н. э.- IV в. н. э.) / Вячеслав Григорьевич Котигорошко. – Ужгород, 1995. – 234 с.
17. Мацкевий Л. Г. Вулканические стёкла в мезолите запада УССР / Л. Г. Мацкевий, Е. П. Рыбачек // Reports: III-rd Seminar in petroarcheology. – Plovdiv, 1984. – S. 168-175.
18. Мацкевой Л. Г. Мезолит запада Украины / Леонид Григорьевич Мацкевой. – Автореф. диссерт. на соискание учёной степени доктора истор. наук. – М., 1988. – 32 с.
19. Мацкевий Л. Мезоліт Закарпатської області / Л. Мацкевий // Проблеми археології Східних Карпат. – Ужгород, 1993. – С. 37-50.
20. Мелюкова А. И. К вопросу о памятниках скифской культуры на территории Средней Европы / Анна Ивановна Мелюкова // СА. – 1955. – № XXII. – С. 134-142.
21. Мелюкова А. И. Скифский звериный стиль в Карпато-Дунайском районе / Анна Ивановна Мелюкова // Культура та побут населення Українських Карпат. – Ужгород, 1971. – С. 93-98.
22. Мерперт Н. Я. Древнейшие скотоводы Волжско-Уральского междуречья / Николай Яковлевич Мерперт. – М., 1974. – 268 с.
23. Монгайт А. Л. Археология Западной Европы. Бронзовый и железный век / Александр Львович Монгайт. – М., 1974. – 426 с.
24. Нидерле Л. Славянские древности / Любор Нидерле. – М., 1956. – 450 с.
25. Пеняк С. І. Ранньослов'янське і давньоруське населення Закарпаття VI-XIII ст. / Степан Іванович Пеняк. – К., 1980. – 180 с.
26. Пеняк С. І. Історія Закарпаття з найдавніших часів до приходу угорців в Карпатську улоговину / Степан Іванович Пеняк, Павло Степанович Пеняк. – Ужгород, 1997. – 56 с.
27. Попович І. І. Передкуштановицький горизонт пам'яток ранньозалізного віку Закарпаття / Іван Іванович Попович // Тези доповідей I народознавчої науково-практичної конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Михайла Лучкая. – Ужгород, 1989. – С. 77-78.

28. Попович І. І. Закарпаття за доби раннього заліза / Іван Іванович Попович. – Краків-Львів, 2006. – 169 с.
29. Седов В. В. Происхождение и ранняя история славян / Валентин Владимирович Седов. – М., 1979. – 249 с.
30. Солдатенко Л. В. Мустье Тисо-Дунайского бассейна. – Автореф. диссерт. на соискание уч. степ. канд. истор. наук / Лариса Васильевна Солдатенко. – Л., 1982. – 24 с.
31. Черниш О. П. Ранньотрипільське поселення Ленківці на Середньому Дністрі / Олександр Панкратович Черниш. – К., 1959. – 108 с.
32. Bader T. Die Suci de Sus Kultur in Nordwestrumanien // Prahistorische Zeitschrift. – 1979. – № 54. – S. 23-41.
33. Benadik B. Chronologicke vzťahy keltských pohrebisk na Slovensku // SIA. – 1962. – X-2. – S. 374-398.
34. Bereš J., Lamiova-Schmiedlova M., Olexa L. Zachranny vyskum na polykulturnom sídlisku v Nižnej Myšli-Alamenev // Vychodoslovensky Pravek. – Košice, 1988. – III. – S. 166-171.
35. Bialekova D. Slovenske obdobie // SIA. – 1980. – Č. 1. – S. 213-228.
36. Bona I. A korai és középső bronzkor története Magyarországon. – Budapest, 1964. – 234 s.
37. Bona I., Gabori M. Az okor története. – Budapest, 1962. – 1 köt. – S. 69-94.
38. Bottan A. Szekthak a Magyar Alföldön // Folia archeologica. – 1955. – I. – S. 32-54.
39. Budinsky-Krička V. Sídlisko z doby rímskej a zo začiatkov stahovania narodov v Prešove // SIA. – 1963. – XI-1. – S. 27-43.
40. Budinsky-Krička V., Lamiova-Schmiedlova M. A late 1st Century B. C. - 2nd Century A. D. cemetery in Zemplin // SIA. – 1990. – 38. – S. 245-344.
41. Chidiosan N. Contributii la istoria tracilor din nord-vestul Romaniei. – Oradea, 1979. – 193 s.
42. Crişan J. H. Burebista şi epoca sa. – Bucurest, 1977. – 324 s.
43. Dušek M. Die thrako-skythische Periode in der Slowakei // SIA. – 1959. – № 9. – S. 155-169.
44. Istvanovits E. Some Data on the Late Roman-Early Migration Period Chronology of the Upper Tisza Region // Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Latenezeit bis zum Frühmittelalter. – Krakow, 1990. – S. 90-101.
45. Godlowski K. «Superiores Barbari» und die Markomannenhriege im Lichtarcheologischer Quellen // SIA. – 1984. – XXXI. – Č. 2. – S. 327-350.
46. Kalics N. Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn. – Budapest, 1968. – 342 s.
47. Kobal J. V. Kultura przeworska na Ukrainie Zakarpacie // WA. – 1997. – T. LIII. – S. 31-56.
48. Kolnik T. Doba rímska a doba stahovania narodov // SIA. – 1979. – XXVIII. – Č. 1. – S. 197-207.
49. Kovacs T. A bronzkor Magyarországon. – Budapest, 1977. – 278 s.
50. Lamiova-Schmidlova M. Dacians on the territory of present day Slovakia // Acta Musei Porolissensis. – 1997. – XXI. – S. 743-754.
51. Mazalek M. Na okraj Československeho mezolitu // Anthropozoikum. – Praha, 1954. – R. IV. – S. 297-398.
52. Oledzki M. Z problematyki przemian osadniczych i kulturowych na obszarze dorzecza górnej Tisy w wiekach I-V n. e. // Na granicach antycznego świata. – Rzeszow, 1999. – S. 45-75.
53. Parvan V. Getica. – Bucureşti, 1926. – 412 s.
54. Pravek Vychodneho Slovenska. – Košice, 1966. – 252 s.
55. Szathmary L. The Boreal (Mesolithic) peopling in the Carpathian Basin: the role of the peripheries // Fol. Hist.-nat. Mus. Math. – 1988. – 13. – S. 47-60.
56. Swieszniak I. Kultura Komarowska // AP. – 1966. – T. XII-1. – S. 64-69.
57. Točík A. K otázke osídlenia juhozápadneho Slovenska na zlome letopočtu // AR. – 1969. – 11. – S. 841-873.
58. Vakulenko L. Beiträge zur ethnischen Bestimmung des Gräberfeldes Solonzi / Kisszelmenc (Karpátoukraine) // Josa Andras Muzeum Evkönyeve. – 1999. – XLI. – S. 161-172.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- СА** – Советская археология. Москва
АР – Archeologia Polski
AR - Archeologické Rozhledy. Praha
SIA - Slovenská Archeológia. Bratislava
WA – Wiadomości Archeologiczne. Warszawa

РЕЗЮМЕ

ВЕРХНЕЕ ПОТИСЬЕ КАК РЕГИОН КОНТАКТОВ ДРЕВНИХ ЕВРОПЕЙСКИХ КУЛЬТУР И ЦИВИЛИЗАЦИЙ

Пеняк П. С. (Ужгород)

Статья посвящена древней истории Верхнего Потисья как контактной зоны культурного обмена между Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европой. Как свидетельствуют археологические источники, для отдельных периодов истории региона характерными были памятники с элементами южного, западного и восточного влияния. Богатство этой территории артефактами древних племён и этносов даёт возможность воссоздания процессов исторического развития человеческого общества.

Ключевые слова: Верхнее Потисье, этнос, поселение, курган, контакты.

SUMMARY

UPPER TISA AREA AS THE REGION OF THE ANCIENT EUROPEAN CULTURES AND CIVILIZATIONS CONTACTS

P. Penyak (Uzhhorod)

The article is devoted to the ancient history of Upper Tisa Area from Stone Age till second half of the I millenium A.D. It was a pin zone of cultural exchange between Central, East and South-East Europe. As archaeological sources shows, for the separate periods of region history the monuments with elements of south, western and east influence were characterized. The saturation of this territory with the ancient tribes and ethnic groups artefacts gives an opportunity for the recreation of processes of historical development of human society.

Keywords: Upper Tisa Area, ethnosc, settlement, burial mound, contacts.

УДК 929.731(430)"13"

«PRIVILEGIUM MAIUS» РУДОЛЬФА IV ГАБСБУРГА

Товтин Я. І. (Ужгород)

У даній статті зроблено аналіз основних положень, висвітлених у документі, відомому як «Privilegium maius», або ж «Особливі розширені права», якого було видано за правління Рудольфа IV Габсбурга. Текст документу, хоч і був підробкою, проте надавав Австрії певні привілеї та був свідченням того, що Габсбурги не полишали надій на тривалий час дістати корону Священної Римської імперії.

Ключові слова: Privilegium maius, Privilegium minus, Австрія, Габсбурги, ерцгерцог, імперське право.

Спадкова монархія у середньовічній Німеччині так і не склалася, адже німецька знать закріпила за собою право обирати короля. Хоча «сильний імператор» міг змусити князів ще за життя обрати королем свого сина і спадкоємця, але замінити принцип виборності правом успадкування нікому не вдалося. За таких умов доля династії та королівства залежала від монарха і тривалості його правління. Штауфени, які в своїй політиці опиралися на імперських міністеріалів та систему ленних відносин, були доволі сильною династією, а наявність коштів уперше дозволила їм набрати наймане військо. В подальшому наслідком великодержавної політики німецьких імператорів стало послаблення централізованої влади та зростання самостійності територіальних володінь. На початок XIV ст. справа дійшла навіть до тривалих протистоянь між династіями, які

намагалися посісти трон Священної Римської імперії. В першу чергу мова йде про династії Габсбургів та Люксембургів [1, с. 286].

Власне, спадкове володіння Габсбургів, яке тривало близько ста років і яке за Альбрехта I ледве трималося, було все ж таки перерване. Причому, після смерті Людовіка Баварського в 1347 р. Люксембурги змусили рахуватися із собою як з реальною політичною силою, і, поряд із Габсбургами та Вітельсбахами, стали третьою династією, що вступила в боротьбу за німецьку корону.

Відтак протистояння з Люксембургами мало в цьому плані доволі важливе значення, адже саме у «століття Люксембургів» Габсбурги були змушені сконцентруватися на «внутрішніх справах», при цьому їм довелося перенести центр свого впливу у Східні Альпи, Відень, Грац і Лінц.